

Sobre teixits, colònies i indians. Una història d'ultramar

per JOAN MIQUEL LLODRÀ,
historiador de l'art.

La relació mantinguda entre Espanya i les colònies d'ultramar pot ser tractada des de diferents punts de vista. El món del tèxtil n'és un, i ho és, cal recalcar-ho, de manera ben transcendental ja que les repercussions que tingué en l'economia, la societat i la cultura de totes les parts implicades en aquesta història transoceànica foren moltes, especialment per a Catalunya que, des del 1778, tenia definitivament les portes del mercat atlàntic obertes. Heus ací, resumidament, l'objectiu de l'exposició que, organitzada per l'Àrea de Cultura de l'Ajuntament de Begur (Catalunya), s'ha presentat amb motiu de la XIII Fira d'Indians i de la qual us resumim els diversos àmbits tractats.

Des de bon començament, les colònies antillanes van nodrir Europa d'un gran nombre de productes que havien de satisfer les necessitats d'una societat –la del vell continent– cada vegada més consumista. A banda de cafè, sucre o tabac, des de l'Havana, van arribar als ports catalans infinitat de velers replets de bales de cotó en floca, procedent en bona part de les grans plantacions de Nova Orleans i Charleston. Aquesta fibra anava especialment destinada a una indústria tèxtil catalana llavors en ple procés de creixement.

Van ser molts els «emprenedors» catalans que, al llarg del segle XIX, des de Cuba, des de Barcelona o des d'ambdós llocs, van enriquir-se comerciant

Cartell anunciador de l'exposició amb motiu de la XIII Fira d'Indians de Begur 2016.

Gravat del segle XIX que es conserva a l'Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar.

amb aquest cotó. A Jaume Torrents, que explotà amb èxit la ruta comercial Barcelona-l'Havana-Nova Orleans, o a les famílies d'indians Vidal Quadras o Baradat, que també en controlaren el comerç, se'ls ha de sumar els germans Biada i Prats –fills de l'indià mataroní Miquel Biada– o els germans Amell, membres d'una nissaga indiana de Sitges, els quals esdevingueren dues de les principals firmes importadores de cotó en floca a Barcelona.

Gràcies a aquest cotó, la indústria de les indians a Catalunya va arribar al seu punt àlgid. Barcelona va esdevenir la capital del sud d'Europa pel que fa a la producció d'aquests teixits de cotó estampat: se'n feien massivament i a preus molt assequibles. Amb poc temps, la Ciutat Comtal no només va esdevenir el principal i més consolidat proveïdor d'aquest producte a l'Estat espanyol sinó també a les mateixes colònies que, a banda de centres productors i exportadors de matèria primera, es convertiren en grans mercats importadors.

El cotó fabricat a Catalunya, juntament amb el que es comprava a Nord-amèrica, era el teixit més present en tots els comerços antillans. Per raons d'higiene, netedat i comoditat, però també per motius estètics, els teixits de cotó estampats acabaren sent molt acceptats pels cubans. Igual d'èxit van tenir les teles de lli, els anomenats llenços, que importades en cru del nord d'Europa eren estampades a les fàbriques d'indians barcelonines i enviades, amb molt bona sortida, al mercat colonial. Amb poc temps, el teixit de cotó i lli manufacturat a Catalunya anà arraconant a les Antilles el de pèl oví, introduït en un primer moment per castellans i andalusos, els tafetans i els teixits de seda, també d'origen espanyol, i fins i tot els de lli fabricats a regions tan importants com Laval (França) o Landshut (Alemanya).

Fragment d'indiana, cotó estampat. Últim quart del s. XVIII, CDMT núm. reg. 2922. © CDMT. Quico Ortega.

Caricatura de l'india i industrial
Joan Güell, Josep Parera
(1828?-1902), Barcelona, mitjan
s. XIX, Museu Frederic Marès,
núm. reg. 5877, © Guillem F-H.

Una altra manufactura catalana enviada a les Amèriques foren les puntes. De les cases de randers de la Costa de Llevant en sortiren milers de canes de puntes per embellir el vestuari de les classes benestants. Les puntes, pel seu poc pes i per l'alt cost, esdevingueren preuats productes amb els quals comerciar a través de l'Atlàntic. De la mateixa àrea geogràfica, en concret des de Mataró, en sortí cap al mercat colonial una gran quantitat de gènere de punt: productes de tipus econòmic, especialment de color, com ara **mitjons**, samarretes i mitges. *Hijos de Marfà* o *Font, Clavell i Coll* foren algunes de les indústries mataronines d'aquest ram que penetraren amb èxit a les colònies.

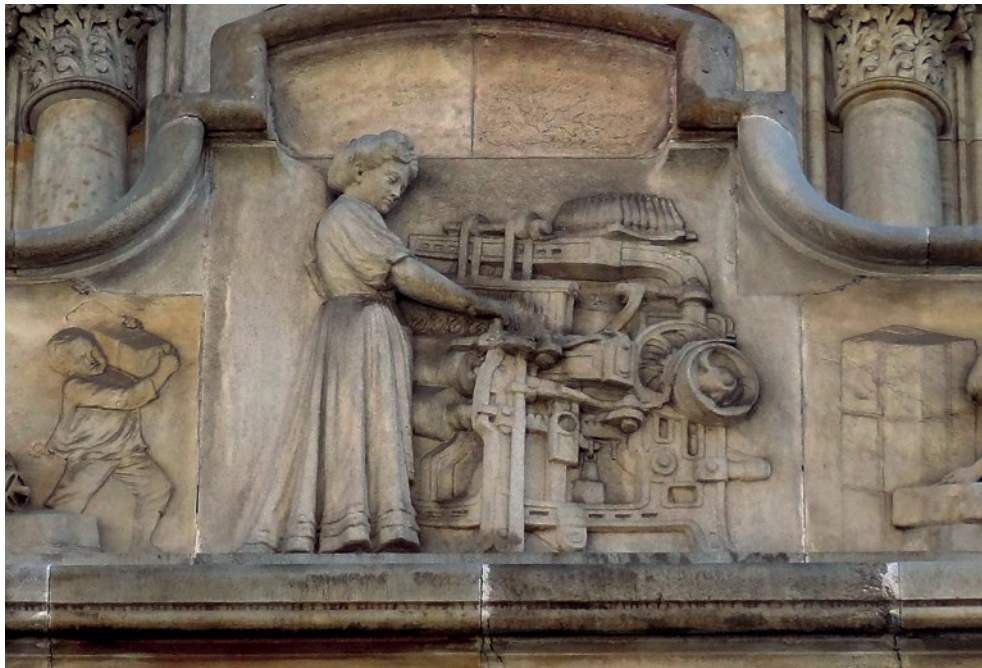
No només va ser la indústria cotonera originada al segle XVIII la que va afavorir el gran procés d'industrialització de Catalunya al llarg del segle següent –tèxtil, però també mecànica i química–, sinó molt especialment les grans fortunes indians repatriades de Cuba. Gràcies a aquests capitals, a partir de la dècada de 1840, es van fundar les fàbriques tèxtils que feren de Catalunya un dels motors industrials europeus. D'exemples d'*americanos* que, o bé només actuaren com a socis inversors o bé s'encarregaren de dirigir aquestes empreses, n'hi ha molts arreu de la geografia catalana. Citem, per exemple, Miquel Biada –impulsor del primer ferrocarril d'Espanya–, que va invertir 100.000 pessetes de l'època en una fàbrica cotonera de Mataró; o Josep Antoni Salom, que l'any 1854 participava en la firma cotonera *Santacana Sadurní y Cía*, a Vilanova i la Geltrú, població en la qual el 60% del patrimoni invertit en la seva indústria cotonera procedia de les Antilles.

Però no només trobem els capitals indians ficats dins del ram del cotó, sinó també en el finançament de la indústria de la llana. Antoni Samà i Urgellès, per exemple, col·locà part dels seus diners en una cotonera d'Esparreguera i en una empresa dedicada a la fabricació de draps de llana, que disposava el 1872 de 114 telers i 5.700 fusos.

D'entre els indians catalans que invertiren en la indústria tèxtil, l'exemple més paradigmàtic potser és el de Joan Güell (1800-1872), enriquit a Cuba i que va tenir un paper molt important en la vida econòmica i política catalana i espanyola, entre el 1850 i el 1870. Després d'un viatge de formació a Anglaterra i d'altres experiències en aquest camp, el 1848 va associar-se amb el mecànic Domingo Ramis i va fundar a Sants una moderna fàbrica tèxtil que va aconseguir l'exclusiva a la península en la fabricació de velluts i panes de cotó, molt emprades per les classes treballadores urbanes i rurals i que cap industrial del país havia aconseguit produir amb èxit. *La Güell, Ramis y Cía.* –coneguda com el Vapor Vell de Sants–, iniciada gràcies a la maquinària i a tècnics anglesos, va ser una de les empreses cotoneres més importants d'Espanya, amb la concentració de fusos més alta de la indústria de filats de cotó a tot Catalunya.

La tasca de Joan Güell va ser continuada i augmentada pel seu fill, Eusebi Güell i Bacigalupi (1846-1918), que el 1890, associat amb l'enginyer Ferran Alsina, traslladà aquesta fàbrica a Santa Coloma de Cervelló: era l'inici de la colònia Güell, en actiu fins al 1973. Tot i el seu destacat paper com a industrial, Eusebi Güell ha passat a la història com a principal mecenes del genial arquitecte Antoni Gaudí (1852-1926). De fet, el modernisme català va ser possible en molt bona part tant pels diners vinguts de les colònies com pels originats pel desenvolupament de la indústria tèxtil, tal com moltes vegades delata l'ornamentació de molts edificis.

Detall de la balconada de la casa Berenguer de Barcelona ©Centre d'Estudis Domenechians de Canet de Mar.

Parlant del modernisme, un dels seus pintors més destacats, Ramon Casas, de qui enguany celebrem el 150è aniversari del naixement, és fruit d'aquest fecund binomi que suposà durant tants anys el món colonial i el tèxtil a la societat catalana. Casas va ser nét, nebot i fill d'indians –el seu pare s'havia enriquit a Matanzas– i la seva mare, Elisa Carbó, filla d'un indià que fundà diverses empreses tèxtils, l'any 1907 acabà essent propietària de la firma Isidro Puig y Cía., a Sant Benet de Bages, activa des del 1856. La fortuna familiar de Ramon Casas li va permetre poder-se dedicar sempre, sense preocupacions materials, a la seva passió: la pintura.

D'entre la vasta i variada producció pictòrica de Casas, destaquen, per la bellesa i sensualitat de formes i colors, els retrats de les conegudes com a *chulas* i *manolas*. Moltes d'elles apareixen guarnides amb un complement tèxtil de seda que, pel delicat tacte, la rica combinació cromàtica dels brodats i l'exotisme que generava, va acabar arrelant molt fort a la societat espanyola: el mantó de Manila. Tot i que a les colònies espanyoles no s'hi van desenvolupar mai grans indústries tèxtils, no cal oblidar les manufactures tèxtils que des d'allí arribaren a Europa. Els mantons de Manila, malgrat prendre el nom del port que els exportava fins a la península, tenen el seu origen a la Xina, país especialitzat des de feia segles en el treball de la seda.

Mantó de Manila, seda natural brodada, principis s. XX, Col·lecció Viñas, L'Arca.

Roquet per al papa Lleó XIII, 1887, teixit amb fil de pinya i brodat amb cotó. Sagristia Apostòlica del Vaticà © Txeni Gil. [Veure detall](#).

Els comerciants espanyols no van trigar a incloure aquell producte entre les exòtiques i luxoses mercaderies de la ruta nàutica dels galions de Manila, que des de finals del segle XVI cobria pel Pacífic el trajecte entre les Filipines i Sevilla. Així com en un primer moment els mantons van ser emprats com a cobertors o tapissos, amb el temps van acabar esdevenint un complement més de la indumentària femenina espanyola. Qui primer va lluir-los van ser les dones amb més poder adquisitiu, tot i que, a partir del darrer terç del XIX, el seu ús es va generalitzar a totes les classes socials –especialment en el període de la regència de Maria Cristina (1833-1840)–, i fou incorporat, fins i tot, als vestits regionals.

Tractar de la història del tèxtil en els territoris colonials abans de la conquesta espanyola donaria, de per si, matèria suficient per a escriure més d'un llibre. El valor material i simbòlic del teixit en les cultures maies i inques, la producció dels *obrajes* sud-americans o els diversos tipus de fibres o tints emprats en aquelles terres, serien alguns dels molts aspectes a tractar en aquest àmbit. Centrem-nos, però, en un teixit fabricat a Filipines, d'aparença fràgil però de gran consistència, i que va ser anomenat per algú *teixit del paradís*. El seu origen es troba en la planta de la pinya que, procedent de Mèxic, va adaptar-se ràpidament al sol i al clima del l'arxipèlag filipí. De les seves allargades fulles els artesans locals, coneixedors de tradicions xineses i malaies, en van extreure una fibra que una vegada filada i treballada encara avui és considerada, per la seva textura i qualitats visuals i tàctils, una de les més singulars, sofisticades i exclusives de tots els temps: el nipis. Amb aquest teixit, degudament brodat, s'hi feren des del segle XVI vestits i complements per a dones, homes i nens de classe alta, i parament de la llar de gala, molt del qual va acabar en llits i taules reials. L'edat d'or del nipis va coincidir amb els últims anys de presència espanyola en aquest arxipèlag. A partir del 1898, el que havia estat un símbol del luxe asiàtic, exportat arreu del món, va entrar en un període de decadència i oblit internacional.

Ventall amb escena de temàtica colonial, tela de ras pintada, fusta de cirerer, llautó, últim quart s. XIX, Museu d'Arenys de Mar, núm. reg. 3349.

Dins l'entramat comercial i econòmic generat per la indústria tèxtil, els comerços, botigues o grans magatzems també hi tenen la seva importància. Els dietaris de viatge, les cròniques, la premsa i la literatura deixen testimoni de la intensa vida comercial de Cuba, amb l'esment d'establiments dedicats a la venda de roba –molts d'ells regentats per catalans– veritablement opulents per la gran quantitat de mercaderies que exhibien. Cal dir, també, que amb els diners indians també s'obriren importants botigues de teixits a la metròpolis. És el cas dels dos madrilenys enriquits a Cuba, Pablo del Puerto i Eduardo Conde Giménez, que van decidir fundar a Barcelona una botiga de camises i roba blanca que el 1881 esdevindria els *Almacenes El Siglo*, uns dels més populars de Barcelona. Mig segle després, quadrant el cercle, Pepín Fernández i Ramón Areces, també enriquits a les Antilles, fundaven respectivament a Madrid *Galerías Preciados* i *El Corte Inglés*, dos referents en la indústria i comercialització del tèxtil espanyol.

Va ser en aquests establiments on els cubans que s'ho podien permetre van adquirir els teixits necessaris per al seu vestuari. I és que a Cuba, no només la pigmentació de la pell marcava barreres econòmiques i diferències socials, sinó també, com a quasi totes les civilitzacions, la indumentària. Qui no podia comprar la roba exclusivament confeccionada a París, Londres, Madrid o les capitals d'Amèrica del Nord, seguint l'última moda, se la feia fer als sastres o a les modistes –una de les activitats professionals més lucratives a l'illa– que o bé feien ús de la imaginació o bé copiaven tan bé com podien allò que s'estilava al vell continent.

Cal dir, però, que el clima tropical provocà aviat la substitució de les gruixudes teles de llana, caixmir o domàs emprades a Europa per d'altres de més lleugeres i de tacte més agradable: els teixits de cotó o de lli –més transpirables, que ajuden a aguantar millor la calor i a mantenir fresca la pell– i els vestits de disseny més senzill i colors més clars, de mica en mica, acabaren imposant-se. Amb el temps, vestir d'una manera o altra indicaria a Cuba qui apostava per continuar sotmès a Espanya o qui, al contrari, volia independitzar-se'n.

Al camp, però la situació era diferent; la població cubana que hi treballava continuà vestint-se durant molt temps amb la franel·la de llana, mal conductor de la calor. Deixà d'emprar-se finalment perquè, a banda de produir irritació a la pell, necessitava més neteja que els teixits de cotó i els insectes tendien a criar-hi més. D'altra banda, la indumentària dels esclaus, amb els teixits més pobres i barats, mereixeria un estudi a part. Alguns propietaris esclavistes disposaren de costureres encarregades d'abastir els qui eren considerats la darrera baula de la societat. Des de 1872, però, la famosa firma americana Montgomery Ward es va dedicar a produir per a ells molta roba en sèrie, amb talles establertes. A tall d'anècdota, i sense voler frivolitzar, es deia que l'arenyenc Josep Xifré Casas, un dels indians més acabats del seu temps, els diumenges feia sortir els seus esclaus pels carrers de l'Havana uniformats amb pantalons blancs, levita curta i barret de copa on hi havia brodades les seves inicials.

La indumentària va ser un dels recursos que els indians retornats a casa empraren per a exhibir-se socialment, a banda dels actes filantròpics, l'adopció d'un castellà o català ple d'americanismes, o la construcció de luxosos habitatges pomposament decorats amb tot tipus de teixits. Tot i que el poble els

Els indians Vicenç Ferrer Bataller i Josep Caner, Cuba. Arxiu Històric de Begur.

Retrat d'esquena de Judith Downing Xifré, Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar. © Ramon Soler.

imaginava guarnits a la manera antillana –amb un vestit de lli blanc, el cèlebre barret *jipijapa* i una armilla d'on penjava un gros rellotge d'or– el fet és que els *americanos* vestien luxosament seguint les pautes de la burgesia i noblesa europees amb les quals volien relacionar-se i identificar-se. Així ho demostren els retrats pictòrics, escultòrics i fotogràfics, en els quals, entre mobiliari luxosament entapissat, cortinatges i posats solemnes, podem veure les peces masculines per excel·lència de l'època: casaca, levita, camises blanques de coll rígid, llaços, armilla...

Molta més opulència van poder exhibir en el seu vestuari les dones dels indians. Un dels casos més extraordinaris el trobem en la cosmopolita i excèntrica Judith Downing (Nova York 1801- París 1868), esposa de Xifré, vinculada als ambients parisencs més selectes, amb amistats íntimes de la categoria de la comtessa de Montijo –mare d'Eugenia de Montijo, futura emperadriu dels francesos– i Pròsper de Mérimée. És justament aquest escriptor francès qui destaca d'ella l'elegància i el bon gust en matèria de moda –vestida amb luxoses teles i guarnida amb els millors complements, com ara mantellines de puntes–, tal com reflecteixen els retrats que en tenim. La Downing marcava tendència.

El temps de les colònies ens queda avui ben enrere tot i que els vincles que uneixen Catalunya i Espanya amb aquells territoris són encara prou vius. Malgrat la globalització, tan despersonalitzadora, és bonic de veure com certs teixits, peces de roba o complements són el testimoni d'una història d'ultramar que, tot i els seus episodis foscos, ens va enriquir en tants aspectes. Que serveixi d'exemple la *guayabera*, la camisa típica cubana, un vincle de Cuba amb el Carib i amb la resta del món. ●

BIBLIOGRAFIA

- YÀNEZ, César, «L'exportació de teixits de punt als mercats americans durant els anys de la primera guerra mundial», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 25, Mataró, 1986, p. 25-32.
- DOREL-FERRÉ, Gracia, «Los orígenes del capital industrial catalán: el ejemplo de la familia Puig de Vilanova i la Geltrú», *Revista de Historia Industrial*, núm. 8, 1995, p. 173-192.
- SARMIENTO RAMÍREZ, Ismael, «Vestido y calzado de la población cubana en el siglo XIX», *Anales del Museo de América*, núm. 8, 2000, p. 161-199.
- PRAT SABARTÉS, Marc, *La exportación de la industria algodonera catalana en el primer tercio del siglo XX. La importancia de las redes comerciales*, VIII Congreso de la Asociación Española de Historia Económica, 2002.
- SALAZAR, Tania, «El color en textiles andinos: referente y recurso de propuestas contemporáneas», *Datatèxtil*, núm. 9, Terrassa, 2003, p. 32-43.
- BARGALLÓ SÁNCHEZ, Montserrat, «Propuesta de reconstrucción de ocho mantos mexicanos partiendo de las instrucciones del código florentino», *Datatèxtil*, núm. 15, 2005, p. 18-33.
- AA. VV, *La piña. El tejido del paraiso*, Madrid, 2005.
- RODRIGO Y ALHARILLA, Martín, *Indians a Catalunya: capitals cubans en l'economia catalana*, Fundació Noguera, Barcelona, 2007.
- CATALÀ MASSOT, Lluís, «Els Güell de Torredembarra i la Colònia Güell de Santa Coloma de Cervelló», Centre d'Estudis Sinibald de Mas, *Recull de Treballs*, 9, 2008, p. 7-23.
- RODRIGO Y ALHARILLA, Martín, «El retorn americà: famílies, capitals, poder», *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 16, Barcelona, 2010, p. 75-93.
- SÁNCHEZ, Àlex, «Barcelona i la indústria de les indianes. Una presentació», *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 17, Barcelona, 2011, p. 9-29.
- RODRÍGUEZ COLLADO, Mercedes, *La pieza del mes... Mantón de Manila, 1850-1860*, Museo del Romanticismo, Madrid, febrero 2012.
- LAURENCICH MINELLI, Laura, «Los textiles precolombinos desde las cinco Jornadas de Barcelona (1999-2010)», *Datatèxtil*, núm. 27, 2012, p. 78-87.